

29. Valentinov, V. (2008b). The transaction cost theory of the nonprofit firm: beyond opportunism. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 37(1): 5-18.
30. Valentinov, V. (2008c). Non-market institutions in economic development: the role of the third sector. *Development and Change* 39(3): 477-485.
31. Valentinov, V. (2007). Why are cooperatives important in agriculture? An organizational economics perspective. *Journal of Institutional Economics* 3(1): 55-69.
32. van der Ploeg, J., Renting, H., Brunori, G., Knickel, K., Mannion, J., Marsden, T., de Roest, K., Sevilla-Guzmán, E. & Ventura, F. (2000). Rural Development: From Practices and Policies towards Theory. *Sociologia Ruralis* 40(4): 391-408.
33. Weber, B., Duncan, G., & Whitener, L. (eds) (2002). *Dimensions of welfare reform*. Kalamazoo, MI: W. E. Upjohn Institute of Employment Research.
34. Weisbrod, B. (1988). *The nonprofit economy*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
35. Williamson, O. (1985). *The economic institutions of capitalism: firms, markets, relational contracting*. New York: Free Press.
36. Williamson, O. (1991). Comparative economic organization: the analysis of discrete structural alternatives. *Administrative Science Quarterly* 36: 269-96.
37. Williamson, O. (1996). *The mechanisms of governance*. Oxford: Oxford University Press.
38. Williamson, O. (2002). The theory of the firm as governance structure: from choice to contract. *Journal of Economic Perspectives* 16(3): 171-195.
39. Woolcock, N., & Narayan, D. (2000). Social capital: Implications for development theory, research, and policy. *World Bank Research Observer* 15(2): 225-249.
40. Yang, X. & Borland, J. (1991). A microeconomic mechanism for economic growth. *Journal of Political Economy* 99(3): 460-82.
41. Yates, H. (2002). *Supporting rural voluntary action*. London: National Council for Voluntary Organizations.

The article hasn't been received 18.12.2012

*

УДК 330.341:338.432

А.М. ПРИЛУЦЬКИЙ, старший викладач
Вінницький національний аграрний університет

Інституціоналізація земельних відносин як умова ефективного функціонування аграрного ринку

Постановка проблеми. Визначення методологічних засад дослідження процесу становлення й розвитку аграрного ринку не обмежується з'ясуванням традиційних і сучасних підходів до розуміння сутності, функцій, місця ринку в системі категорії економічної теорії. Нині особливого значення набуває дослідження інституціоналізації ефективного функціонування аграрного ринку, аналіз змісту і характеру державного втручання в його розвиток, посилення впливу ринку на взаємозв'язки та взаємозалежності між аграрним виробництвом і споживанням його продукції

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам інституціоналізації земельних відносин як фундаментальної основи становлення й розвитку аграрного ринку відводиться в сучасній вітчизняній економічній науці значне місце. Суттєвий внесок у

розробку аграрного аспекту теорії інституціоналізму, практичного використання її положень здійснили такі вітчизняні вчені, як В. Андрійчук, Л. Бойко [1], О. Бородіна, М. Дем'яненко [4], А. Данкевич [3], В. Засць [5], М. Малік, В. Месель-Веселяк, Б. Пасхавер, П. Саблук [11], О. Шпикуляк [13] та ін. Проте проблема інституціоналізації ефективного функціонування аграрного ринку потребує подальшого вивчення й поглиблення теоретичних положень, практичне використання яких уможливило б забезпечити механізми формування ринкового середовища, реалізацію принципів взаємодії суб'єктів ринкових відносин.

Важливість інституціоналізації ефективного функціонування аграрного ринку пояснюється, насамперед, тим, що аграрний ринок слугує індикатором стану національної економіки, визначає основні параметри життєдіяльності суспільства. Інституційні зміни передбачають не лише заміну інститутів

© А.М. Прилуцький, 2013

централізованої планової системи на ринкові інститути, але й коригування останніх, посилення їхнього впливу на динаміку ринкових перетворень. У валовому внутрішньому продукті частка національного аграрного виробництва становить 16% і близько 60% фонду споживання населення, у ньому зайнято 23% працездатного населення та використовується понад одна п'ята основних фондів. Проте практика функціонування аграрного ринку, реформування земельних відносин показує значну розбалансованість інститутів і механізмів розвитку та державного регулювання аграрного ринку, що стримує ефективність його становлення.

Мета статті полягає у визначенні впливу інституціоналізації на ефективність функціонування аграрного ринку.

Виклад основних результатів дослідження. Ринкові перетворення в аграрній сфері не впливають позитивно на стан сільськогосподарського виробництва, підвищення рівня його товарності й фінансової результативності. Функціональне забезпечення процесу виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції вимагає налагодження складної системи зв'язків і відносин, які виникають із приводу поєднання ресурсів аграрної сфери, праці, агропідприємництва, інфраструктури, механізмів у регулюванні кон'юнктури аграрного ринку. За цих умов зростає роль інституціоналізації аграрного ринку, своєчасного розв'язання організаційно-правових і фінансових проблем його формування та розвитку. Достатньо виділити проблеми кредитування, податкових відносин, фінансової підтримки сільськогосподарських виробників, страхування, щоб зрозуміти масштабність і складність завдань інституціоналізації аграрного ринку. Саме ці чинники, за визнанням міжнародних експертів, на 80% формують ринкове середовище, без якого цивілізований ринок існувати не може [4]. Крім того, поза інституціональним полем аграрного ринку залишаються господарства населення, умови виробництва й реалізації продукції для яких гірші, ніж для більшості аграрних підприємств. Зазначимо, що для цієї категорії його учасників поступово створюються ринкові умови: формуються організовані ринки, за окремими видами продукції (наприклад, плодоовочевої) починають діяти

оптові торги, що дає змогу визначити реальні ринкові ціни.

Важливим моментом у розумінні інституціоналізації ефективного функціонування аграрного ринку є чітке розмежування понять "інституції" та "інститути". Узагальнення сучасних наукових підходів дає змогу стверджувати, що правильним є розуміння інституцій як правил, а інститутів – як організовано оформленої сукупності останніх. Інституції формують інститути, а останні забезпечують підтримання (дотримання) інституцій (правил, звичаїв) [7]. Подібні погляди мають й інші автори [14].

Слід підкреслити, що інститути впливають на результати функціонування й динаміку економіки [8] та її складових, визначають формування і розвиток економічних відносин, тенденції й напрями їх трансформації.

Недостатня розвиненість інституційних умов становлення та розвитку аграрного ринку стримує зростання потенційних регулятивних можливостей, ефективне функціонування його складових, тому інституційні умови набувають вирішального значення для вибору цілей, методів і побудови механізмів формування аграрного ринку, забезпечуючи необхідні соціально-економічні результати його функціонування. Дія сформованих інституційних умов виявляється у досягненні економічних ефектів, сприяє оптимізації вигід та витрат учасників ринкових відносин. Не менш важливими є соціальні ефекти, що знаходять свій прояв у збереженні традицій, норм, правил, неформальних зв'язків, формуванні соціального капіталу.

За своєю структурою аграрний ринок розглядається у фаховій літературі як сукупність продовольчих ринків (зерна, цукру, м'яса, овочів й ін.); у вигляді первинних ресурсних ринків (землі, праці, капіталу, агропідприємства), що відображає факторний аналіз; агрегованих частин сільськогосподарської продукції та засобів виробництва; з позицій взаємозв'язку і взаємодоповнення усіх наведених ринків. Зарубіжні автори пропонують класифікувати аграрні ринки за кількісною та якісною характеристиками, що набуває важливого значення для забезпечення інституціональних умов їх функціонування й розвитку. Так, за кількісною ознакою попиту та пропозиції виділяють

такі ринкові структури, як поліполію, олігопсонію, монопсонію [10]. За якісними характеристиками ринки класифікують як досконалі та недосконалі; організовані й неорганізовані; ринки з обмеженим та необмеженим доступом; вільні й регульовані.

Класифікація аграрних ринків за наведеними ознаками може бути використана при ціноутворенні на аграрну продукцію, інституціональному та правовому регулюванні того чи іншого ринку з урахуванням особливостей виробництва аграрної продукції, умов її збереження та використання. Водночас існують загальні проблеми функціонування і розвитку аграрного ринку, без розв'язання яких його ефективність не може набути відповідної динаміки.

На наш погляд, до ключових проблем інституціоналізації аграрного ринку слід віднести:

по-перше, інституціоналізацію приватної власності на землю як основний ресурс аграрної економіки. Ця проблема є найбільш складною, від її розв'язання залежать інші, пов'язані з нею проблеми, і, передусім, землеволодіння та землекористування. Власність визначає економічні інтереси виробників аграрної продукції, а відповідно – й ресурсне забезпечення ринку, його соціально-економічні параметри. Існуючі інституціональні умови земельних відносин не можна визнати ефективними. З огляду на суперечливе суспільне сприйняття економічного пояснення потребує взаємозв'язок ринкового обороту сільськогосподарських земель і продуктивності їх використання. Останніми роками через неузгодженість економічних інтересів основних політичних сил, правову невизначеність щодо запровадження ринку землі Верховна Рада України постійно продовжує мораторій на її продаж. Паювання майна та землі не дало вагомого позитивного результату: відсутній ефективний механізм контролю власника за використанням його активів орендарями, незавершена робота над створенням загальнодержавного земельного кадастру, захисту прав власності на землю й майно, що не уможливило перетворити інститут власності у надійну основу мотивацій до ефективної трудової діяльності на інноваційній основі. Як зазначають дослідники, головною проблемою вітчизняних земельних відносин залишається недостатня визначеність прав і

пов'язаного з ними режиму використання землі, що призводить до намагання компенсувати ризики невизначеності адміністративним супроводом рішень власників та їх контрагентів [5]. На нашу думку, необхідно започаткувати й реалізувати чітко визначені державою регулятивні механізми проведення операцій купівлі-продажу земель, контролю за їх використанням і відтворенням. Необхідним стають законодавчі стимули та обмеження при купівлі-продажу землі, а саме: вільний ринок для продавця землі – власника паю і заборона купівлі землі юридичними особами й іноземцями. Обмеження повинні бути введені також на розміри земельних ділянок, на можливість новому власнику перепродавати землю протягом тривалого періоду (на наш погляд, це 5-10 років). Потрібне законодавче врегулювання декларування доходів покупця та інші заходи стимулюючого характеру щодо продуктивного використання землі;

по-друге, обов'язковою умовою інституціоналізації відносин власності на землю і майно має стати формування раціонального й ефективного використання активів, створення потужних регуляторних важелів держави на продовольчому ринку та ринку землі. Для забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектору потрібна його державна підтримка на внутрішньому і світових ринках. В Україні разом із податковими пільгами з розрахунку на 1 га землі в обробітку обсяг державної допомоги становить лише 54 дол. США, тоді як у країнах ЄС – понад 1000 дол. США [2];

по-третє, розв'язання засобами інституціоналізації проблеми удосконалення організаційно-адміністративних та фінансово-економічних важелів сприяння ефективному функціонуванню аграрного ринку. За рахунок виконання ринком селективної, стимулюючої, соціальної, виявлення ринкових цін й інших функцій держава одержує додаткові можливості для захисту вітчизняних споживачів, розробки і використання заходів підвищення дохідності та конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.

Важливим у цьому контексті є врахування інтересів усіх без винятку сільськогосподарських виробників у забезпеченні прибутковості авансованого капіталу на рівні, достатньому для розширеного відтворення. Зокрема, якщо агрохолдинги вже довели

свою високу економічну ефективність, то для інших форм агропідприємництва потрібні заходи державної підтримки за рахунок сприяння активізації процесів кооперування як у виробничій сфері, так і в сфері формування кооперативних каналів збуту сільськогосподарської продукції.

Водночас ігнорування агрохолдингами проблем розвитку територій, соціального захисту населення, витіснення малого й середнього агробізнесу не дає змоги розвиватися місцевим аграрним ринкам і, в кінцевому рахунку, в перспективі обмежуватиме ефективність діяльності агрохолдингів. Подальше функціонування останніх повинно бути пов'язане не лише з ефективним розвитком сільськогосподарського виробництва, але й із питанням відновлення соціальної інфраструктури, створенням нових робочих місць. Насамкінець розвиток агрохолдингів має сприяти розбудові принципово нової моделі сільських територій, підвищенню ефективності соціально-економічного розвитку аграрного виробництва.

Ігнорування інституціональних умов становлення сучасного аграрного ринку здатне негативно вплинути на ефективність його функціонування. Адже, як зазначають дослідники, досить короткий період входження капіталу в сільське господарство посилив несприйняття нової форми господарювання, зважаючи на її агресивність у боротьбі за виживання та відсутність інших дієвих форм господарювання, які змогли б взяти на себе вирішення соціальних питань [3].

Диверсифікація виробництва і капіталів сприятиме розвитку підприємств усіх форм господарювання, створить істотні конкурентні переваги, розширить фінансові й організаційні можливості для інноваційної діяльності. Крім того, істотних змін набуває взаємодія з іншими суб'єктами ринкових відносин – переробниками, споживачами продукції, що впливає на ефективність спільної діяльності, породжує синергійні ефекти;

по-четверте, потребує подальшої інституціоналізації ціновий механізм аграрного ринку, який сприятиме відновленню потенціалу аграрного розвитку в сегментах фінансового, людського й соціального капіталу. Світовий досвід доводить, що цінове регулювання за умов підтримки доходів виробників і високої купівельної спроможності споживачів полягає у виведенні мінімальних

закупівельних цін на рівень еквівалентності обігу [13], що дає змогу ефективно реалізувати державну протекціоністську політику в частині регулювання аграрного ринку [9]. Інституціоналізація цінового механізму відбувається через регулятивний вплив державних інститутів на оптимізацію рівня цін і доходів товаровиробників, підвищення платоспроможності споживачів відповідно до ресурсного потенціалу аграрного ринку. За оцінкою вчених, лише шляхом визнання вартості й ціни земель, включення їх у систему економічного обороту ресурсів держави можливо створити для господаря-власника в сільському господарстві рівні економічні умови порівняно з товаровиробниками інших галузей [11]. Не може бути нормою ситуація, коли частка сільського господарства у сумарних витратах на виробництво кінцевої продукції становить 60-75%, а в сукупному прибутку від реалізації – 20-35% [1];

по-п'яте, важливою інституційною умовою формування та розвитку національного аграрного ринку в глобалізаційному суспільстві стає адаптація його параметрів до умов спільної аграрної політики ЄС, в якій поєднуються соціальні, екологічні й економічні елементи. Зокрема, стратегічні орієнтири цієї політики на період 2013–2017 років потребують посилення впливу держави на підвищення конкурентоспроможності агробізнесу за рахунок використання новітніх технологій, регулювання кооперації товаровиробників, інфраструктури забезпечення бізнесу тощо. Кардинальним кроком реформування умов розвитку агробізнесу є удосконалення механізму управління витратами, які поглинають щороку в середньому 40 млрд євро бюджету ЄС (або 45%). Тільки у 2010 році ЄС виділив фермерам близько 58 млрд євро, що становить 41% загального бюджету Євросоюзу [6]. Тому запропоновано збільшення системи витрат суб'єктів агробізнесу та скорочення економічного ефекту від прямих бюджетних виплат. Такі зміни спрямовані на захист інтересів агровиробників і сприятимуть ресурсному поповненню аграрного ринку країн-членів ЄС.

Для України характерним є ризик низького рівня продовольчого забезпечення, що вимагає підвищення рівня доходу домогосподарств та ефективно функціонуючих продовольчих ринків. Реальними загрозами становлення сучасного аграрного ринку ли-

шаються низький рівень правового й інституціонального забезпечення складових ринку, системи регулювання земельних відносин, значний розрив у рівнях інноваційності сільськогосподарського виробництва. Невирішеність питань структурних елементів земельних відносин (власності, рентних відносин, відносин щодо охорони землі тощо) вимагають подальших досліджень становлення аграрного ринку.

Щодо України, то найбільш актуальною проблемою є законодавче та інституціональне обмеження діяльності агротрейдерів. Адже останні в гонитві за прибутком здатні створювати штучний дефіцит на окремих продовольчих ринках, руйнувати механізми ціноутворення і конкуренції. Вимагає своєчасного упередження загрози переходу сільськогосподарських угідь у власність іноземців.

Заслуговує позитивної оцінки створення Земельного банку, задачею якого буде дешеве кредитування малого й середнього підприємництва на селі під заставу землі на пільгових умовах. Створення таких умов молодим спеціалістам та аграріям для покупки землі дасть змогу, за оцінкою голови Державного агентства земельних ресурсів України, стимулювати виробництво сільськогосподарської продукції на новій технологічній основі [12], що сприятиме ресурсному наповненню аграрного ринку.

Водночас запропоновані заходи проведення земельної реформи вимагають активізації досліджень інституціоналізації багатьох процедурних питань, що уможливило зробити висновок про необхідність подальшого формування інституціонального середовища аграрного ринку, розробки аграрної політики, яка структурує контекст взаємодії економічних агентів.

Висновки. В основі процесу інституціоналізації земельних відносин як умови ефективного функціонування аграрного ринку повинні бути: створення механізму одержання грошового ресурсу під заставу паю його власника, здачі землі в оренду, купівлі або дарування, передачі паю у спадщину й т. ін. Рациональне ресурсне забезпечення аграрної сфери у поєднанні з ринковим ціноутворенням на продукцію, розбудовою інститутів інфраструктури повинно бути доповнене створенням державної системи регулювання аграрного ринку та його продуктивних складових. Це окреслює напрями майбутніх наукових розробок, результати яких сприятимуть підвищенню ефективності функціонування аграрного ринку, а саме забезпечення конкурентних правил гри, єдиних і рівнонапружених для всіх учасників, упорядкованості й прозорості трансакцій, задіяння наявних ресурсів для забезпечення ефективного функціонування ринку.

Список використаних джерел

1. Бойко Л.М. Регулювання земельних відносин у сільському господарстві : моногр. / Л. М. Бойко. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – С. 75.
2. Гайдучук П.І. Про основні засади реформування системи державної підтримки сільського господарства та сільської території / П.І. Гайдучук // Економіка АПК. – 2005. – № 3. – С. 43–48.
3. Данкевич А.С. Розвиток інтегрованих структур у сільському господарстві : моногр. / А.С. Данкевич – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – С. 287.
4. Дем'яненко М.Я. Фінансові проблеми формування та розвитку аграрного ринку // М.Я. Дем'яненко. – К. : Українська академія аграрних наук. ННЦ ІАЕ., 2007. – С. 3.
5. Заяць В.М. Розвиток ринку сільськогосподарських земель: монографія / В.М. Заяць. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – С. 3.
6. Зінчук Т. Європейський вектор розвитку агробізнесу / Т. Зінчук // Актуальні проблеми міжнародних відносин: зб. наук. праць. Вип. 105, ч. II (у двох частинах). – К. : Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2012. – С. 59.
7. Інноваційна діяльність в аграрній сфері : інституціональний аспект : моногр. / [Саблук П.Т., Шпикуляк О.Г., Курило Л.І. та ін.] – К. : ННЦ ІАЕ, 2010. – С. 20.
8. Капсаев Ю.Ш. Методология институционализма при исследовании трансформаций российской экономики [Электронный ресурс] / Ю.Ш. Капсаев. – Режим доступа : <http://www/ekonom.erd.ru>.
9. Коваленко Ю.С. Концептуальні засади та ескізний законопроект Закону України «Про організацію управління аграрним ринком» / Ю.С. Коваленко. – К. : ННЦ ІАЕ, 2006. – С. 50.
10. Кьостер, Ульріх. Основи аналізу аграрного ринку / наук. ред. пер. О. Нів'євський. – К. : Вид-во АДЕФ – Україна, 2012. – С. 125–126.
11. Саблук П.Т. Розвиток земельних відносин в Україні / П.Т. Саблук. – К. : ННЦ ІАЕ, 2006. – С. 173.
12. Тимченко С. Земельна реформа – это гигантский шаг вперед для каждого агрария и всей страны в целом / С. Тимченко // Сегодня. – 16 нояб. 2011. – С. 11.
13. Шпикуляк О.Г. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку: моногр. / О.Г. Шпикуляк. – К. : ННЦ ІАЕ, 2006. – С. 290.
14. Якубенко В.Д. Базисні інститути у трансформаційній економіці : моногр. / В.Д. Якубенко. – К. : КНEX, 2004. – С. 34.
15. Padberg D., Ritson C. and Albus L., (eds). Agrofood marketing. Wallingford: CAB International. – 492 p.

Стаття надійшла до редакції 07.11.2012 р.

* * *